

TÁJÉKOZÓDÁS

LACAN ÉS A FRANCIA PSZICHOANALÍZIS

A pszichoanalízis helyzete 1989-ben

Bevezetés

A *Thalassa* mostani számában egy 1989-ben készült interjút közlünk, amelyben egy párizsi pszichoanalitikus, Alain Didier-Weill bemutatja a Lacan követő csoportok akkori helyzetét. A magyar olvasó tájékozódásának megkönnyítése céljából álljon itt először ez a bevezető, amelyben megpróbáljuk felvázolni az interjúban szereplő tények és gondolatok hátterét.

Az interjú visszatekint a párizsi pszichoanalitikai mozgalom történetére. Idézzük fel tehát e mozgalom történetének néhány fontosabb mozzanatát.

1926-ban alakult meg az első Párizsi Pszichoanalitikus Társaság (Société Psychanalytique de Paris – S.P.P.). Ez a Társaság később alapított egy hozzákapcsolódó kiképző intézményt is, „Institut de Psychanalyse” néven.

Jacques Lacan az első analitikusi kör második generációjához tartozik. A vita főleg az analitikus ülés Lacan által bevezetett változó időtartama körül, majd pedig a fiatal generáció pszichoanalitikusi kiképzése körül forgott.

1953-ban következett be az első szakadás, amikor is megalakult a Lacan tanítványaiból és vele tartó kollégáiból (köztük a hírneves Françoise Doltoval) egy új csoport: a Francia Pszichoanalitikus Társaság (Société Française de Psychanalyse, S.F.P.). Ez a Társaság azonban hiába folyamodott tíz éven át a Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesület (I.P.A.) elismeréséért, a belső hatalmi harcok Lacan-ellenes képviselői és az első társaság (az S.P.P.) bennmaradó tagjai, Bonaparte hercegnő és társai befolyásos kapcsolatainak következtében végül is elérték Lacannak és híveinek kiközösítését.

A kizárás okául 1964-ben elméleti különbségeket hoztak fel: a váltakozó idejű üléseket és az analitikusok eltérő kiképzésének módját.

Ezt az első elszakadást további törések követték az új, harmadik csoporton belül is. Ezeket azonban hely hiányában itt nem részletezhetjük. Az olvasónak Elizabeth Roudinesco munkáját ajánljuk, mely a francia pszichoanalitikus mozgalom teljes történetét tárgyalja *La bataille de cent ans* (A százéves háború) címmel.

A könyv 1986-ban jelent meg a Seuil kiadónál, ugyanott, ahol Lacan összes eddig kiadott műve.

1967-ben Lacan végül is megalapította a Párizsi Freudi Iskolát (École Freudienne de Paris, E.F.P.), amely tanításának a legszélesebb körű nyilvánosságot biztosította. A Panthéon mellett található Jogi Egyetem hatalmas előadótermében tartott keddi szemináriumain az orvosokból, pszichológusokból, pszichiáterekből, pedagógusokból, ápolókból, szociálpszichológusokból, teológusokból, szociális munkásokból stb. átvedlett pszichoanalitikusok tömegén túl híres

filozófusok, etnológusok, írók, szociológusok, matematikusok és más tudósok gyűltek össze Lacan meghallgatására.

Ebben az iskolában akarta Lacan megteremteni azokat az intézményesített feltételeket, amelyek között az analitikusi kiképzés hierarchia-mentesen történt volna, ami tehát kiküszöbölné a jövőbeli analitikusok udvaronc-szerű magatartását, és ami lehetővé tenné, hogy szóhoz juthasson bennük az, ami kész megszólalni az én hatalmi vágyinak zsákutcába vezető parádéja helyett. E szemináriumain is, hétről hétre azt az elméleti és etikai pozíciót képviselte, amely a pszichoanalízist az én társadalmához való adaptálása helyett, az „American Way of Life” léprecsaló „happiness” promramja helyett, Freud nyomdokain, a tudattalan alanya (sujet de l'inconscient) szóhoz jutásának nagy lehetőségeként hirdette. Az analitikus kezelés folyamatát azokkal szemben, akik a kezdetben rosszul lefordított Freudot rosszul értelmezték, nem mint én-objektíváló adaptációs terápiát fogta fel (amely érthetően Amerikában honosodott meg elsősorban), hanem mint az alany diszkurzusára (discours) való odafigyelést. Márpedig, ami előjöhet a tudattalan örökségből, annak nem sok köze van a boldogsághoz. Sőt, minél inkább szeretné az analitikus, hogy páciense boldog legyen, annál kevesebb esély van rá, hogy átvághassa magát a tudattalan kásahegyén. A gyógyulás, a szenvedésből való kilépés, az esetleges megtalált egyensúly, a kreativitás és az élethez való bátorság csak mint ráadás jöhet egy *negatív terápiás reakció* után. Így nevezte el Lacan az analízis végső szakaszát, hozzátéve: „La guérison vient en plus” (A gyógyulás ráadásként jön).

Az analitikus kezelésnek ebből az elgondolásából érthető Lacan állásfoglalása a változó időtartamú üléseket illetően. Az alany diszkurzusára összpontosított analitikus ülés vége *pontoszerű* befejezést jelent, amely visszahat az addig kimondott tartalomra, felfüggeszti bizonyosságait, megnyitja új kérdések felmerülésének lehetőségét, döngeti az elfojtás lezárt kapuit, s szinte az álombeli állapot révületét hozhatja elő, megnyitva így az új tudattalan tartalmak felé vezető hasítékokat. Ha a „boldogságnak” semmilyen objektumába nem kapaszkodhatunk bele, s az analízis célja nem lehet ennek megtalálása, akkor viszont azzal a hiánnyal kell szembenézni, amelyből a dolgok utáni vágy mint olyan fakad. Lacannál tehát a vágy (désir) fogalma mindig e hiányt, az objektumtól örökre elszakadt eredeti hiányt fedi. Vagyis nem „vágyakat” kell értenünk rajta. (Ebben a perspektívában az objektum csak mint „elvesztett objektum” létezik, mint „objet perdu”, amely ott lappang minden vágyott dolog mögött.)

Így válik érthetővé Alain Didier-Weill megfogalmazása az analitikussal kapcsolatban: „vággyal gondolkodni”, átadni az „X” vágyat. Vagyis az analitikus már kikapcsolta saját érdekeltségét, az Én örömeivre alapozott projekcióit abból, ahogyan ezen az elven túl az analizálóhoz szól. S amikor az analizáló (vagyis Lacan terminusával az analízisben lévő személy) vágya szövődő hálójába szeretné keríteni az analitikusát, partnernek a halál-„öszön” által diktált ismétlései bűvkörébe, akkor az már tudja, amit Szókratész tudott Platón *Lakomájában*. Mit is tudott Szókratész? Lacan a „Le Transfert” (Az áttétel) című szemináriumában hosszasan foglalkozik e platóni dialógussal. Hely hiányában itt csak azt idézzük, ami Szókratész alapállására volt jellemző: „semmit nem tudok, csak azt az egyet, hogy semmi nem vagyok.” Végső fokon az analitikus tudása is ebből áll, ha idáig eljuthat: tisztában van vele, hogy csupán az indulattátelezés helyzet helyezi őt bizonyos pozícióba, de ő alapjában véve semmi, senki az analizáló számára; a felajánlott fontosságból semmiféle élvezetet, előnyt nem húz. A létnek csak a látszatát vállalja az analizálóval szemben az „a” objektum helyén.

Miért változtatta Lacan az „analizált” (analysé) kifejezést „analizálóra” (analysant)? Azért, mert ha az analízis nem olyan helyzet, ahol az analitikus tudásával a passzív helyzetben lévő páciens analizálja, akiből így egy „analizált” lenne, hanem a szóban forgó páciensre úgy tekintünk, mint aki egyes-egyedül rendelkezik azzal a tudással, ami kivezeti őt az ismétlések taposómalmából, akkor övé az aktív szerep: ő az *analizáló*. Miután megemlítettük az analitikus és az analizáló helyét és azt, hogy Freud nyomdokain Lacan az analízist mint a tudattalan alany diszkurzusát fogta föl, nézzük

meg, miként határozhatnánk meg a diszkurzust és a diszkurzus *által* feltárt, megállapított négy válfaját, amelyet a „L'envers de la psychanalyse” című szemináriumán tárgyalt.

Egészen röviden úgy fogalmazhatnánk meg, hogy a diszkurzus milyenségét az alany érdekköre, érdekeltsége határozza meg: mi az, aminek oly fontosságot ad, hogy a hiány helyére teszi. Továbbá figyelembe kell venni, hogy mi az, ami eredménye, produktuma, és mi az, amiről egy adott pozícióban nem akar tudni.

Vegyük sorra a négy diszkurzust.

Az egyetemi diszkurzus a tudást, a racionális tudást helyezi a középpontba. Ez az Én általános diszkurzusa – több-kevesebb tudománnyal –, az Éné, amely azonosul azzal, amit tud, s nem akar tudni arról, ami nem ő.

A pszichoanalitikus diszkurzust a tudattalan alany szóhoz jutásával jellemezhetjük. Ez a diszkurzus integrálja a hiányt, a vágyat, s ennek helyét folyamatosan fenntartja.

A Mester diszkurzusa a racionális tudás olyan válfaja, amelyben valaki a saját tudását törvényszerű dogmává emeli, kizárva minden hiány és vágy lehetőségét. Minden változás lehetőségének útjába áll. Ebbe a kategóriába sorolhatunk minden domináns ideológiát, diktatúrát, fanatizmusok alapító eszméit. Ezt a diszkurzust a „feledés feledése” határozza meg – ahogyan ezt Alain Didier-Weill szövegében olvashatjuk –, hiszen az ilyen értelemben vett Mester örökre el akarja felejtetni azt, ami őt a tudattalan címén megterhelte. Ebben az értelemben a „Valószínű (le Réel) bűnösnek” lenni – amit a Mester radikálisan el akar hárítani – a feldolgozandó tudattalan örökség által való megterheltséget jelenti, amelyben vágyunk szerint foglalkozunk helyet s amelyet egyszer felismerni és vállalni kell.

A hisztériás diszkurzusban pedig az alany a tudást mindig egy Mesterben keresi, akiről egyúttal tudja, hogy valójában kasztrált, mert kizárta mind a vágy, mind a gyönyör lehetőségét, a gyönyörét (jouissance) is, amelyről a hisztériás úgy véli, ő képviseli azt testével a Mester számára. Lacan hozzáteszi, hogy minden analízis a diszkurzus „hisztérikizálódásával” kezdődik. Az analitikus arra bátorítja az analizálót: beszéljen, bármit mond, az jó, annak mindnek van jelentősége, miközben az analizáló kiveti az analitikusra a „feltételezett tudó alanyt” (le sujet supposé savoir). Az analízis vége éppen ezt a helyzetet szünteti meg: az analizáló felfedezi és elfogadja, hogy nem az analitikus képviseli számára a tudást.

Lacan mindent elkövetett, hogy mind elméleti megfogalmazásain keresztül, mind pszichoanalitikusi gyakorlatában, s végül Iskolája megalapításában a beszélő alany etikája legyen az irányadó. Megpróbálja kiküszöbölni mindazt, ami az Én följútt látszatfontosságának zsákutcájához vezetett. Hiszen a múltból leszűrt tapasztalataiból tudta, hogy egy analitikus társaságon belüli hierarchia kikapcsolja a tudattalan alany megszólalásának a lehetőségét. Ez pedig végzetes az analitikussá válás mikéntje szempontjából. Hogyan is tudná egy analitikusjelölt tanúsítani, hogy milyen kört tett meg analízisében ahhoz, hogy analitikussá akarjon válni, ha tetszeni akar egy zsűrinek? Kezdjük azzal, hogy Lacan eleve kikapcsolta Iskolájában a tan-analízis fogalmát. Úgy találta, hogy csak egyfajta analízis van, s ha valakinek az a legfőbb indítóoka, hogy analitikus akar lenni, akkor ezt mint tünetet kell figyelembe venni. Továbbá, ha az analizáló eljutott odáig, hogy a tüneten túl mégis analitikus akar lenni, s ezt meg tudja okolni, s mint analitikust el tudja ismertetni magát, akkor megvolt a lehetősége, hogy a „Passe”-on keljen át. A „Passe” (kifejezés maga szinte lefordíthatatlan), valamilyen „átelést” jelent. Min is kell átjutni? Azon a ponton, amikor valaki szembe tudott nézni az Én látszatvilága mögött a létvesztés olyan érzésével (désêtre), tényével, ami által rájön, hogy bármit veszítsen is el, nincs több veszteni valója, hacsak nem az élet maga, mert benne az alany csupán a szimbolikus rendszerből táplálkozik és éppen a lét hiányából meríti a vágyat az élethez. Hogy valaki erre a pontra eljutott-e, azt csak maga döntheti el, s azt is, akar-e még ezek után is analitikus lenni. Ennek a belső élménynek semmiféle külső elismerésre nincs szüksége. Itt az egyén éppen attól az igénytől szabadult meg, hogy a másik elismerje. Ez a belső élmény a „Passe” momentuma, amelyet mindenki átél, ha idáig jut, ha nem is intézményesített

formában. De ha valaki úgy dönt, hogy analitikus akar lenni, akkor jelentkezhet a „Passe”-ra. Két „passeur”-nek számol be. Miért kettőnek? Hogy így még jobban ki lehessen küszöbölni az Én torzító tükrének hatásait, s így a jelentkező diszkurzusát még tisztábban lehessen „áthallani” két „passeur”-ön keresztül a zsűriben. Ennek a folyamatnak az a további nagy előnye is megvolt, hogy ha nem kapta meg a kinevezést, ez nem egy személy *visszautasító* döntésének a következménye volt.

Lacan művére jellemző a zsenialitás az elmélet továbbfejlesztésében, a radikális etikai pozíció, megannyi elővigyázatosság a hierarchia hatásainak kikapcsolása érdekében az analitikus kiképzésben. Miért vezetett mégis mindez a gyakorlatban sikertelenséghez, az Iskola Lacan által való feloszlatásához?

Az akkori események részletezésére itt nem lévén hely, röviden kíséreljük meg azok csíráit megnevezni. Nagyon valószínű, hogy Lacan nem számolt azzal, milyen elsőprő sikere lesz tanításának, milyen hatalmat fognak környezetében egyesek kovácsolni nevéből, olyan hatalmat, amely persze nemcsak személyi fontosságot, ha nem meggazdagodási lehetőséget is jelentett. Pontosan ezért éppen személye körül alakultak ki a legvadabb vetélkedések, a legélesebb viszályok, a legviharosabb szembeszegülések, mert túl nagy volt a tét, amit nyerni vagy veszteni lehetett. Olyanok is akadtak, akik pert indítottak ellene, amikor Iskoláját feloszlítani készült. Vajon attól féltek, hogy Lacan megvonja tőlük karrierjük színterét és eszközeit? Pedig az E.F.P. tagjainak zöme által megszavazott feloszlítás után még ugyanabban az évben Lacan új iskolát alapított, a „Cause Freudienne”-t, ahová az összes vele tartó volt tag jelentkezhetett. Ez az iskola változott halála után az „École de la Cause”-zá.

Amikor Lacan 1981-ben meghalt, egyes hívei szinte fanatikus módon marakodtak örökségén, tanait bálványozták, mintha mindannyian azt akarták volna állítani, hogy egyedül ők birtokolják tanításának „igazi keresztadarabjait”. Pedig mondjuk ki bátran, hogy ez a mentalitás mértékét tekintve ellentétben állt Lacan elméletével, hogy ezzel a megszállott küzdelemmel éppen azt feszítették az egyéni hatalomvágy elvakultságának és a dogmatizmusnak a keresztjére.

Íme a bevezetés Alain Didier-Weill szövegéhez, amely megemlíti, hogy a Lacan követőiből álló akkori analitikus közösség legalább tíz különböző csoportra esett szét, de kifejezi azt az óhajt is, hogy e csoportok a nagy törés és szétesés után újra összejöhessenek, s különbségeiket szembesítve gyümölcsöztethessék heterogeneitásukat.

Fejezzük be tehát a bevezetőt egy jó hírrel: Alain Didier-Weill és különböző körökből való kollégái 1991-ben megalapították az úgynevezett „Interassociatif de Psychanalyse”-t, a különféle lacani csoportok társulását.

„A pszichoanalízis történelmének egy új időszakát éljük.” Ezt olvashatjuk a szövetség első kiadványában. A jelenleg tizenegy pszichoanalitikus körből álló Szövetségek-közötti (Inter-associatif) Csoportosulás megalakulását Alain Didier-Weill és Michel Guibal „Passerelle” (Átkelő) kísérlete előzte meg. A volt – Lacan által feloszlított – Párizsi Freudi Iskolából lett különböző analitikus köröknek felajánlották heterogenitásuk közös kidolgozását, hogy a szembeszállás átengedje helyét az új eszmecserék lehetőségének. Ebből a „Passerelle” kísérletből alakult meg 1991-ben az Interassociatif de Psychanalyse. A francia csoportok mellett már egyes európai országok is képviseltetik magukat. Így a pszichoanalízis iránt érdeklődő magyar közönség számára is nyitva áll a kapu. Az Európai Összekötő Bizottság (Comité de Liaison Européen – C.L.E.) koordinálja az európai kapcsolatokat. 1994 januárjára tervezik a legközelebbi, valószínűleg Lausanne-ban tartandó kollokviumot. Témája: „Az analitikusok kiképzése és praxisa Európában.”

Fűzőséry Éva

Alain DIDIER-WEILL-lel beszélget

Guy PETITDEMANGE*

Az a hír járja, hogy a pszichoanalízis válságban van. Szűkítőül a páciensek köre, és általában kevesebben fogékonyak a pszichoanalízisre.

Ez a válság annak az ellentmondásnak a következménye, amely a pszichoanalízis társadalmi sikeréből fakad: a győzelemmel együtt jár a veszteség. A pszichoanalízis már nem “az a pestis, melyet Freud vitt át az amerikaiaknak”, amióta az analitikusi cím megbecsülést nyert. Ez bizony nem így volt Freud idejében. A társadalmi elismerés pedig maga után vonja a pszichoanalízis hanyatlását.

Mi a pszichoanalitikus felelőssége ebben a válságban?

Lacan tanításának 25 éve alatt a pszichoanalízis új erőre kapott. Ma Lacan tanítását is az ellaposodás veszélye fenyegeti, és emiatt a mai kor által felvetett kérdéseket Lacan követői jelenleg nem vizsgálják. Hozzá kell tennünk, hogy a hanyatlás csírái már Freud idejében is megvoltak. Tanítványai ugyanis igyekeztek elpalástolni Freud mondanivalójának radikális újszerűségét, hogy tetszetőssé tegyék a freudi tanokat, és ezáltal a nagyközönség számára könnyebben elfogadhatóvá változtassák őket.

Hogyan tették ezt?

A népi hagyományok, a mítoszok és az irodalom már jóval Freud előtt sejtették a tudattalan létezését. Így módon tehát gyakran, amikor a freudi tudattalanról beszélünk, nem teszünk mást, mint a régi hiedelmekhez térünk vissza. A tömegkommunikációs eszközök is hozzájárulnak ahhoz, hogy ezek a hiedelmek megerősödjenek. Ha a médiumok arra szólítják fel a pszichoanalitikust, hogy „mindent” interpretáljon, legyen az társadalmi vagy vallási mozgalom, vagy éppen egy politikus tudattalanja, ez azért is lehetséges, mert forradalmiságot sugalló felszín alatt ezek az értelmezések már senkit sem ejtenek ámulatba: a régi, ki nem mondott jelentésekre utalnak a tudattalannal kapcsolatban. Ki ne tudná már ősidők óta, hogy az emberben vannak homályos erők, melyek fölött nincs uralma? És hogy az emberben van egy hasadás, amint ezt például Robert Louis Stevenson oly kiválóan leírta a *Dr. Jekyll és Mr. Hyde különös esete* című regényében? De a freudi tudattalannak semmi köze sincs egy ilyen kettősséghez. Vajon ezzel szemben az egység fogalmára támaszkodik-e? Erről sincs szó. Éppen ezért egy olyan alany paradoxonját vezeti be, amely se nem egy, se nem kettő, hanem egyszerre mind a kettő. Ez az a

* Az interjút az *Études* című folyóirat 1989. decemberi számából vettük át, a szerző engedélyével.

megkerülhetetlen szikla, melyet Freud hagyott örökül nekünk, s amelynek az analitikusok legnagyobb része nem biztosított helyet az elméletében.

Ez lenne az a pont, melynél megszűlik az analitikusok táborá?

Igen, mivel pontosan ebből származik a két ellentétes felfogás a pszichoanalitikus kezeléssel kapcsolatban, éppen abból kiindulva, amit Lacan „megosztott alany”-nak (*sujet divisé*) nevezett. Az egyik koncepció a pszichoanalízis sarkalatos pontját a „tudomásulvétel” tényébe helyezi. Ebben a perspektívában az alany tudatos ismeretet nyer arról, ami az elfojtás miatt ismeretlen volt számára. Ez a koncepció egy dualista elképzelésre támaszkodik: a tudattalan tudás ismeretlen a tudat előtt, és a homályban lappang egészen addig, amíg a tudat fénye lassanként át nem világítja. Ezáltal megszűnik a pszichikai konfliktus az „az gondolkodik” (*ça pense*) és az „én gondolkodom” (*je pense*) között, amikor is a „ça pense” átalakul „én gondolkodom”-má. A probléma az, hogy egy ilyen átalakulás nem képzelhető el, hacsak nem azon az áron, hogy teljesen ignoráljuk a freudi *Es* igazi mivoltát.

Miért?

A freudi *Es* nem csupán egy olyan helyet jelöl meg, ahol a tudattalan reprezentációk vannak, és amely hozzáférhető az *Én* hódító hadjárata számára, hogy visszanyerje elveszett emlékezőtehetségét. A freudi *Es* mindenekelőtt cselekvés, egy titokzatos jelenlét cselekvése, amely gondolkodik. De nem úgy gondolkodik, mint az *Én*: az *Én*-ből kiinduló gondolkodás ugyanis reflektáló gondolkodás, amely nem tud anélkül gondolkodni, hogy egyúttal ne gondoljon arra, hogy ő gondolkodik. Az *Es* viszont olyan jelenlét, amely gondolkodik anélkül, hogy tudná, hogy ő gondolkodik. Számára, bár sokkal merészebben gondolkodik, mint az *Én*, az egyetlen gondolat, ami lehetetlen, a „Gondolkodom, tehát vagyok”. Az alany mindent gondolhat azon a tényen kívül, hogy ő létezik: éppen ezért tudattalan alany.

Vagyis ez azt jelenti, hogy elérhetetlen? Az analitikus tehát valamiféle kimondhatatlan előtt állna?

Freud zsenialitása abban állt, hogy rámutatott: még ha a tudattalan alany közvetlen úton elérhetetlen is a tudatos megismerés számára, nem elérhetetlen a Másik elismerése számára, amennyiben ez a Másik képes olyan módon fordulni hozzá, ahogyan azt például egy vicc teszi. A nevetés, mely a viccet követi, azt fejezi ki, hogy az alany, amely névtelen, mivel megnevezhetetlen, felismerve érezte magát. Mit jelent egy vicc által kiváltott nevetés? Azt, hogy egy elfojtás feloldódott, de ez a feloldás titokzatos maradt, mivel az alany, amikor nevetett, nem tudta, mi az, ami nevetésre bírta. Ha tudta volna, nem nevetett volna. Ezzel beigazolódik, hogy az elfojtás feloldódása nem valamely tudatos tudás hódításának eredménye, amely a tudattalan helyére lépne, hanem egy alany létezésének leleplezése, amely gondolkodik, anélkül hogy tudná, hogy ezt teszi. Paradox jellegű leleplezésről van szó, mert ami lelepleződik, az az, hogy az alany csak úgy ismerheti fel magát, hogy egyúttal teljesen rejtve marad az *Én* előtt. Egy szellemes mondás hatására nem az történik tehát, hogy az *Én* tudomásulvétele jöjjön annak a helyére, ahol az *Az*¹ volt (a „Wo Es war, soll Ich werden” freudi imperatívusza értelmében). Itt valóságos átalakulásról van szó, ahol az *Es*, amely eddig hallgatott, mint beszélő realizálódik egy indulatáttételi helyzetben, mivel ezt a kimondatlan tartalmat a Másik megértése felfedte és így a beszéd síkjára emelte. A vicc által az alany olyan helyzetbe kerül, mintha kimondhatta volna a kimondhatatlant: azt, ami lehetetlenné teszi számára, hogy megmondja, mi a neve. Ez a

¹ Lacani kontextusban a freudi *Es* (francia *ça*) leginkább „az *Az*”-nak volna fordítható, mivel általánosan elterjedt magyar megfelelője (ösztön-én) nem fejezi ki azt a jelentést, amely szerint az *Es* éppen az, ami „nem-én”. (Lásd még a lábjegyzetet jelen számunk 5. oldalán.) (*A szerk.*)

kimondhatatlan, melynek Lacan a „réel” (a Valós) nevet adta, s melyet Freud az „álom köldökzsinórjaként” nevezett meg, szolgál annak az etikai imperatívuszának az alapjául, mely az alanyt egy eljövendő megvalósuláshoz köti: a „soll” a „Wo Es war, soll Ich werden” mondatból abba a követelménybe gyökerezik bele, amely az alany számára éppen abból ered, hogy önmagában kimondhatatlan: azzal tartozik tehát magának, hogy kimondódjék.

Ha úgy fordulunk a tudattalan felé, hogy nem vesszük tudomásul az alany létezését, ennek beláthatatlan következményei lesznek. Ezáltal válik a tudattalan azzá a homályba helyezett valamivé, amelyre az *Én*-nek kellene fényt derítenie ahelyett, hogy azt a helyet jelölné, ahol egy olyan alany cselekszik, amelynek el kell ismertetnie magát a Másik előtt, felfedve előtte azt a tényt, hogy fátyol borítja, méghozzá olyan fátyol, amely a tudattalan valós mivoltára jellemző.

Őn azt mondta, hogy ennek a Valósnak az elismerése vagy el nem ismerése két fajta gyakorlatot idéz elő. Kifejtene ezt részletesebben?

Mi történik, ha az analitikus úgy interpretál, hogy az analizáló *Én*-jéhez fordul? Nagyon világosan megmagyarázza neki a tünete értelmét oly módon, hogy az analizáló egy ilyen analízis után mindent megérthet az elfojtással kapcsolatban anélkül, hogy ez az elfojtás feloldódna. Ha viszont ezzel ellentétes módon a tudattalan alanyhoz fordul és olyan formában tud interpretálni, ahogyan egy vicc is hathat, akkor az elfojtás feloldódik anélkül, hogy az analizáló megértene az okot, amitől a tünete megszűnt. Mondhatnánk-e ilyenkor, hogy az analizáló passzívan fogadta az interpretációt? Nem, mert ha valójában az analitikus adta is az interpretációt, az interpretáló maga az a titokzatos hallgató, akihez a szó eljutott és akinek egyedül van meg a szuverén joga arra, hogy eldöntse, számára az „szellemes” volt-e vagy sem. Amikor az analitikus azt állítja, hogy az analizáló ellenáll, nem tudja, hogy ő maga mint analitikus áll ellen annak a lehetőségnek – nehéz, de nem kizárt lehetőségnek –, hogy ehhez a tudattalan alanyhoz forduljon; az egyedülálló, aki megítélheti, hogy az, amit mondanak neki, igaz-e vagy csak látszat. Vegyük például egy anorexiás kisbaba esetét. Mit jelent nála az ennielvonás visszautasítása? Azt, hogy van benne egy jelenlét, amely csak saját magából kiindulva hatalmazza fel magát arra, hogy eldöntse: van-e hiba szimbolikus síkon abban, ahogy neki a tejet adják, a szellemnek (esprit) olyan hiánya, amely megtiltotta neki, hogy igazi szimbolikus adományként fogadhatta el a tejet.

Amikor Lacan azt mondja, hogy az analitikus csak saját magából kiindulva hatalmazhatja fel magát ennek a helynek az elfoglalására, ez mindenekelőtt azért van, mert maga az analizáló is – tehát az alany, amikor az analitikustól egy interpretációt kap – csak maga döntheti el, hogy a tudattalan gondolathoz képest ez helyes-e vagy sem.

A tudattalan alany gondolkodik és dönt, de vajon ez az alany mindenekelőtt nem a tudattalan vágy alanya-e?

Ha egy pszichoanalitikus interpretációjának egy vicchez hasonlóan hatása lehet, az azért van, mert az nemcsak egyszerűen a tudattalan vágyat illető tudás átadása, nem csupán a vágyat érintő gondolat, hanem a vágy gondolata. Az analitikusok bizonyára szeretnének gondolkodni arról, ami munkájuk tárgyát alkotja, azaz a tudattalan vágyról, de vágygal gondolkodnak-e róla? Azzal az „X” vágygal, amelyről Lacan azt mondta, hogy a legjobb, amit egy analitikus adhat az analizálónak. Egy interpretáció csak akkor találó, ha átadja ezt az „X” vágyat. Miért? Mert erről a Másik vágyáról kiderül (melyet az analitikus vágya jelenít meg az áttételben), hogy az tulajdonképpen a tudattalan alany vágya: ha nevetek egy szellemes mondáson, az vajon nem azért van-e, mert abban, amit a Másik megfogalmazott (mint saját hiányát), felismerem az én saját tudattalan vágyamat? Ez a különös azonosság az alany vágya és a Másik vágya között részben romba dönti a két különböző áttétel gondolatát: egyrészt az analizálóét, másrészt az analitikus viszontáttételét. Az analitikus áttétele, miként a viszontáttétel fogalma, csak az áttétel egyik oldalának vonatkozásában használható: a múlt traumatikus eseményeinek ismétlődésével

kapcsolatban. Ez a koncepció már nem érvényes az áttétel arra az oldalára, ahol már nem az egyéni történet ismétlődéséről van szó, hanem arról a kreatív folyamatról, amely a már addig lezajlott történeten túl léphet életbe (mint az alany új jelenlétének megvalósulása).

De mi ebben a forradalmi? Nem állítja-e minden analitikus, hogy a pszichoanalízis forradalmi és kreatív lehetőségeket bitorol magában?

Ez igaz. Minden analitikus ezt állítja. De mégsem mondanak le azokról a tényezőkről, melyek megfosztják a pszichoanalízis kreatív erejétől. S ez nem feltétlenül rosszindulatot jelent részükről, hanem azt, hogy nem képesek tudomásul venni: Freud tana bizonyos vonatkozásba mindig is kimondhatatlan marad.

Hogy mennyiben kimondhatatlan? Arról a képességről van szó, amely felébreszti a hallgatót, meghökkenti, tehát arról, mely elfeledtetni bele azt, amit már tudott azért, hogy bevezesse valamibe, amit addig még nem tudott. Így a hallgató visszalép a nem-tudás egy pontjára, amely akarata ellenére ott volt benne, s amellyel így szemben találja magát, nem szégyenkezve, hanem ellenkezőleg, örömmijongások közepette.

Ez a fajta nem-tudás, felejtés, egy alapvető kérdést vet fel. Mi ez a felejtés, amely nem az elfojtásból eredő felejtés? Freud nagyon jól ismerte ezt a problémát, mert azt mondta az analitikusoknak: „Minden új esetben felejtse el mindent, amit addig tudtak.”

Mielőtt választ adnánk, tegyük fel azt a kérdést, hogy mi történik akkor, amikor az analitikus nem tudja elfelejteni, amit már tud. Úgy fejezném ki, hogy ezek az analitikusok felettes-én jellegű kapcsolatban állnak a pszichoanalitikus teóriával. Olyan viszonyban, melyben a tan mindenható tekintete alatt soha nem lepődnek meg azon, amit az analízistől hallanak, mert a tudás, mellyel rendelkeznek, mindenre választ ad, s ezért semmi sem érheti őket váratlanul. Ezt a csodálkozásra való képtelenséget nevezi Freud az *Álomfejtésben* „hamis gondolat”-nak, olyannak, melyet csak az örömvágy irányít és amely kivonja az analitikust a féltelmi állapot bármely lehetősége alól. Amikor az analitikus vágyára rámutatott, Lacan hangsúlyozta, hogy az analitikusnak arra kell törekednie, hogy ne az örömvágy rendelkezze magát alá, hanem annak, ami ezen az elven túl van.

Hogy érzékeltessem, mi is ez a konfliktus az örömvágy, illetve a között, ami ezen az elven túl létezik, a görög tragédia példáját hozom fel, amely konfliktusos módon állítja szembe a tragikus hős szavát a kóruséval. Miben áll ez a konfliktus? Egyik oldalon egy alany beszédével állunk szemben, aki, mintha perbe fogták volna, vállalja a bűnösséget, a másik oldalon pedig kollektív, egybehangzó szózat hangzik el, amely radikálisan ártatlannak tartja magát, mivel a polisz törvényeinek tökéletesen megfelelően cselekedett. Mennyiben felel meg ez a konformista szózat az örömvágy? Annyiban, amennyiben ez olyan diszkurzus, mely beszél ugyan, de anélkül, hogy a tudattalan alanyt szóhoz juttatná. A dogmát így fogalmazhatjuk meg: olyan diszkurzus ez, mint bármely másik, ami ártatlannak szájából fakad, s amely azt állítja, hogy „az” igazságot mondja. Az ár, amelyet ezért az igazságért kell fizetni, az alany hallgatásra való ítélete. A dogma lehetővé teszi, hogy beszéljünk anélkül, hogy az ember saját lényéből kiindulva felhatalmazná magát erre. Itt van annak a gyűlöletnek a kulcsa, melyet az inkvizítor az eretnekkel szemben táplál: az I.P.A.² Lacan iránti gyűlöletének magyarázata. Az inkvizítor tökéletesen tudja, mit tár fel számára az eretnek. Ortodox tudására támaszkodva, melyet a Mester idézetei szavatolnak, meggyászolta saját lényében azt, ami kész volt megszólalni. Szeretné elfelejteni, hogy erre a gyász leplét borította, mert senki nem tud szégyen nélkül lemondani virtuális alanyi létezéséről.

² International Psycho-Analytical Association, Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesület, amellyel Lacan szembekerült. (A szerk.)

Megbocsáthatja-e tehát az eretnek, hogy ezzel a feledéssel szembesíti őt? Nem, nem tudja megbocsátani.

Miért nem tudja?

Pontosabban szólva: *már* nem tudja. Letért útjáról, és erről a kitérőről már nem térhet vissza a freudi „soll” etikai imperatívuszához, kivéve az egészen különleges körülményeket. Hogy szemléltessem a „nem tudja” és a „már nem tudja” közti különbséget, elég, ha emlékeztetek arra a módra, ahogyan Lacan megkülönböztette az egyetemi diszkurzust és a Mester diszkurzusát. Lacan szerint az egyetemi diszkurzus antipátiás viszonyban van a pszichoanalitikus diszkurzussal, míg a Mester beszéde a pszichoanalitikus diszkurzus visszája. Az antipátiás diszkurzus olyan diszkurzus, amellyel létrejöhet egy konfliktus. Egy konfliktusból pedig mindig születhet valami új. Nem a konfliktus dimenziójában halad előre maga az analitikus folyamat is? Az a konfliktus, mely az *Én* követelményei és a tudattalan alany között feszül, nagyjából az egyetemi diszkurzus és a pszichoanalitikus diszkurzus közötti konfliktusra utal. Amíg fennáll az a lehetőség, hogy a konfliktus élő legyen, addig a tudattalan megnyilvánulása is lehetséges marad; ha az *Én* arra törekszik, hogy elfojtsa a tudattalan alanyt, az alany arra kényszerül, hogy harcoljon a feledés ellen, melyre az egyetemi diszkurzus ítéli: ez utóbbi éppen a feledésből nyeri lényegét. A feledés viszont felhívás a nem-feledésre. Ebben a tekintetben, amikor az egyetemi diszkurzus területén vagyunk – minden analízisnél egyszerre létezik a két diszkurzus –, éppen a konfliktusból kiindulva van meg még mindig a lehetőség arra, hogy visszatérjünk ahhoz, ami feledésbe merült. De ha ez a felejtés megkétszereződik és a „feledés feledésévé” válik, akkor egy másik diszkurzus lép életbe: a Mester diszkurzusa, a Mesteré, akit helyzete tökéletesen megvéd attól, hogy valaha is visszatérjen a „wo Es war, soll Ich werden” felé. A feledés feledése már nem elfojtás, hanem semmit sem tudni akarás, amely az alany kizárását vonja maga után. Ezért van az, hogy az a tény, hogy az egyetemi diszkurzus, amikor éppen nem aktív, nem tudja nem elfelejteni a tudattalan alany létezését, még nem jelenti azt, hogy ez örökre szól.

Ellenkező esetben, ha a tudomány képviselője inkvizítorrá válik, tehát a Mester helyén trónol, akkor kerül olyan pozícióba, hogy felejtése végleges. Nincs tehát igazi konfliktus az analitikus diszkurzus és a Mester diszkurzusa között: az analitikus diszkurzus még csak nem is antipátiás a Mester diszkurzusa számára, hanem az ő szempontjából egyszerűen semmi értelme sincs, és ez ez különbség.

Értem a különbséget a feledés és a feledés feledése között, de nem értem, miért van szükség a tudattalan alany feledésére.

Kérdése egy újabb probléma felé mutat, mely az analitikus csoporthoz való tartozásával kapcsolatos. Amikor az analitikus csatlakozik egy társasághoz, mint mindenki, annak a törvénynek van alávetve, mely a beszédet irányítja bármely csoportban, s ez alapvetően különbözik attól a törvénytől, mely a tudattalan alany beszédét irányítja. Éppen ezért, mielőtt bekerül egy csoportba, neki is meg kell fizetnie a csoporthoz való tartozás árát. De mi ez az ár? Jobb, ha az analitikus tudja, mert ez a törvény megköveteli, hogy meggyászolja azt, ami magát a pszichoanalitikus aktusnak a lényegét érinti. Miért? Mert egy csoport egyetértése kizáró aktuson alapul. Az előbb a kórus és a tragikus hős közötti konfliktust választottam példaként. Nem beszéltem viszont a görög tragédia kórusának kialakulásáról. Kezdetben nem volt ellentét a kórus és a hős között. csupán a bacchászok és bacchász nők kórusa létezett, mely zárt egységével isteni jelenlétet testesített meg: Dionüszoszét. A tragédia kórusa csak akkor jelenik meg, amikor mondanivalóval rendelkezik. A konfliktus ebből a kizárásból ered és abból, hogy

ettől kezdve a kórusnak hiányzik egy része. A tragikus hős vétke abban áll, hogy különállásával megcsönkította a kórus szakrális teljességét.

Miért hasonlít egy analitikus társaság a tragédiák kórusához? Részben azért, mert az alany tragikus szavának kizárásán alapul, másrészt mert harcol az ellen a hiány ellen, amelyet a kizárás okozott, még hozzá különleges módon, az írott törvényre támaszkodva. Arról van szó, hogy meg kell felelni annak, ami írva van, akár a polisz uralkodója, akár Freud írta a törvényt. A probléma az, hogy az a módozat, mely szerint meg kell felelni a törvénynek – amennyiben ez egy közösséget érint –, nem kívánja meg az egyéntől annak szimbolikus értelmezését, hanem csipán automatikus alkalmazását, amely az ismétlődést vonja maga után. Ebből a nézőpontból az ortodoxiát biztosítja, tehát törvényessé teszi. Az elméleti állásfoglalás nem a Mester tanainak átgondolásából származik, nem más, mint azoknak szolgálai ismétlése. Mintha Freud szó szerinti idézésétől válnék igazi freudistává. Az ilyen magatartás azon bukik el, hogy attól a pillanattól kezdve, hogy a tudattalan alanyt figyelembe akarjuk venni, az ismétlés képtelen visszaadni a betűk szellemét. Mondjak egy példát? Gondoljon arra, mennyire megrökönyödött Freud, amikor rájött, hogy az analitikusok nagy része, nem érezvén magát felhatalmazottnak a praxisban, odajutott, hogy az általa adott gyakorlati tanácsokat előírásokká léptette elő, hogy azoknak engedelmesen alávesse magát. Freud leverten így írt erről Ferenczinék: „Az engedelmes analitikusok nem fogták fel szabályaim rugalmas voltát és úgy követik őket, mintha tabukkal állnának szemben.”

Ott tehát, ahol Freud elvárja, hogy az analitikus kidolgozza saját vágyát és felelősségét, az analitikus helyett egy analizálóval találja szemben magát, aki a szimbolikus törvényhez való viszony lehetőségének helyébe egy felettesén-jellegű törvény parancsoló viszonyát helyezi, melynek elég lenne alázasosan engedelmeskedni ahhoz, hogy meg legyen az igazság birtoklásának garanciája. Ez az engedelmességre való hajlam egy alapvető következménnyel jár: az ilyen analitikusoknak felettesén-jellegű, Freud kifejezése szerint „tabu”-jellegű szabályok kifejlesztésére van szükségük ahhoz, hogy praxisukat irányítsák. Ennek a beállítottságnak van egy másik oldala is, még hozzá a teória dogmaként való megtestesülése egy társaság keretében, amelyben a hierarchiának az a szerepe, hogy elfelejtse a tagjai között uralkodó hallgatást a pszichoanalízis további kidolgozásával kapcsolatban. A dogmának valóban megvan az a megnyugtató hatása, hogy lehetővé teszi a beszédet, s egyúttal azt is, hogy az ember elhallgattassa saját „magát”. Ha Lacan mint rendbontó lépett fel az ötvenes években, az azért volt, mert felhívta a figyelmet – mármint azok figyelmét, akik képesek voltak meghallani őt – arra, hogy milyen csendre volt ítélve a pszichoanalitikus társaságokban az, amit ő tudattalan alanyként hívtak. A Lacan személye körüli szakadások eredetében (az első az „Institut de Psychanalyse”-ból indult ki, a legutóbbiból pedig az „École freudienne [de la Cause]” jött létre), noha történetük eltér egymástól és az alapjukul szolgáló tanaik is ellentétesek, egy fontos közös vonást fedezhetünk fel: a hallgatást, melyre a tudattalan alany van ítélve attól a perctől kezdve, hogy felhatalmazásra van szüksége ahhoz, hogy megszólalhasson, mert lemond arról, hogy saját magát hatalmazza fel.

Lacan humorosan írja le az effajta hallgatáshoz vezető utat egy 1956-os cikkében, melynek címe: „A pszichoanalízis helyzete 1956-ban”. Meg kell állapítanunk, hogy Lacan nem mond igazán újat ezzel a kritikával: Bálint Mihály már megelőzte 1947-ben, amikor rámutatott arra, hogy a tanítványok ellentmondás nélkül és alázasosan alávetik magukat a dogmatikus és szigorú bánásmódnak.

Lacan annyiban hoz újat, hogy megoldást keres ezekre a kérdésekre, melyeket már Bálint is felvetett: a megoldás (a „*Passe*”) a tudattalan alany elméleti kidolgozásából vezetendő le. De emellett felmerül a kérdés: miért mondana le önként egy alany arról, hogy beszélő alany legyen? Mert a csendért cserébe olyan jutalmat kap, melynek nem könnyű ellenállni: a csoporthoz való tartozás megigéző gyönyörét. A pszichoanalitikus nem az egyetlen, aki ki van szolgáltatva a csábításnak, hogy hallgatagon élvezze a hovatarozását. El kell ismernünk azonban, hogy talán másoknál több oka van arra, hogy engedjen a kísértésnek: ha a praxisából eredő szorongásai

megfosztják „kilétének” bizonyosságától, identitását egy csoporthoz való tartozásban keresi és találja meg. Ebből a szempontból a „tagnak lenni” és az „analitikusnak lenni” között olyan fogalmi elcsúszás történik, hogy úgy tűnik, mintha ugyanarról lenne szó. Az a szakadék, mely az analitikus társasághoz való tartozás passzív élvezete és az újra analitikussá válásra irányuló vágy között tátong, arra a tényre utal, hogy az „analitikus” terminus két egymástól eltérő értelemmel bír. Egy olyan társaság számára, mely a Freudot szomorú mosolygásra készítő „tabu” szabályaira támaszkodik, az „analitikus” szó egy egyszer s mindenkorra elnyert címre utal, melynek állandóságát a társaság garantálja: ez a cím egyszersmind a társaság hírnevét is biztosítja. Ugyanakkor az analízáló számára az „analitikus” szó arra az aktusra utal, mely által az „ő analitikusa” óráról órára, újra meg újra analitikussá válik.

Abból, amit mondott, úgy tűnik, hogy az újra analitikussá válás kérdése a „Passe”-szal van kapcsolatban. Én úgy gondoltam, hogy a „Passe” abba a momentumhoz van kötve, amikor valaki analitikussá akar válni.

Az „École freudienne”-ben kétfajta *Passe* volt. Az első az analitikusjelöltre vonatkozott: két *passseur*-nek vetette alá mondanivalóját, amikor arra az örült cselekedetre szánta el magát, hogy analitikussá váljék. Volt egy másik fajta *Passe*, az, melyet Lacan gyakorolt. Szemináriumról szemináriumra újra meg újra *Passe-on* ment keresztül. Szüntelenül megújulni: ez az, amire Lacan példát adott. Könnyen megérthetjük, miért dülta fel ez annyira az I.P.A.-hoz tartozó kortársait. Az a tény, hogy maga Lacan azt állította, hogy az analitikusnak újra meg újra analitikussá kell válnia, igen érzékenyen érintette őket, mert megkérdőjelezte egyszer s mindenkorra szentesített, érinthetetlen analitikusi „létüket”. S főleg, mivel vállalta a Valós bűnét hordozó alany pozícióját, ártatlanságukat kérdőjelezte meg.

Mit jelent a „Valóstól bűnösnek lenni”?

Mi az a Valós? Az, ami ellenáll a szimbolizálásnak, ami még nem szimbolizált, s ami nem is lesz soha teljesen szimbolizálva. Az említett „intézményesített” állásfoglalás azt hirdeti, hogy az analitikus már nem adósa ennek a Valósak azon a címen, hogy ennek az adósságnak Freud már eleget tett. Ezért Freud tanának olyan hatalma van, hogy az analitikus a megkövetelt ár kifizetése nélkül átveheti. Felmerül a kérdés, vajon használhatja-e analitikus létére a Freudtól kölcsönvet *jelentőt* úgy, mintha az az ő saját helyét foglalná el és megfelelné helyette a feladatnak: nem feltalálni, hanem újra kidolgozni a pszichoanalízist? Az a feladat, melyet a freudi „soll” jelent, a Valós (nem szimbolizált) mivoltának a követelménye. A pszichoanalitikus intézmények dogmatizmusa kompromittálja a pszichoanalízis jövőjét: elhallgattatja a Valósra vonatkozó kérdést; olyan társadalmi kapcsolatot kínál az analitikusoknak, amelyben a „százszázalékos garancia” megengedi, hogy többé ne érezzék felelősnek magukat a Valós miatt, tehát olyan ártatlanok lehessenek, akárcsak a kórus a lázadóval szemben, aki tragikusan vergődik a Valós hálójában.

Őn bírálja az intézményesített hierarchiát. De vajon Lacan nem alapított-e hierarchikus fokozatokat a saját iskolájában?

Nem, mert azok a kinevezések, melyeket Lacan kitalált, nem voltak hierarchikus természetűek. Az A.E. („*analyste de l'école*”: az iskola analitikusa) és az A.M.E. („*analyste membre de l'école*”: analitikus, az iskola tagja) elnevezések semmiféle intézményi stabilitásnak nem feleltek meg. Sőt, éppen ellenkezőleg, bizonytalansági tényezőket jelentettek. Ez a két kinevezés egy

konfliktus két pólusának felelt meg, melyet Lacan mindvégig fontosnak tartott az élő pszichoanalízis továbbadásához.

Az iskola elkötelezte magát arra, hogy a kinevezéssel garanciát nyújt az *A.M.E.*-nek, ha ez utóbbi már bebizonyította képességeit. A kinevezést a „befogadó zsűri” indítványozza, és a kérés nem indulhat ki a jelölttől. Az *A.E.*, éppen ellenkezőleg, olyan pozíció, melyre valaki saját maga jelentkezik. Az iskola analitikusává (*A.E.*) válni úgy lehetett, hogy a jelölt kérte, hogy letehesse a *Passe*-t. Ennek során két *passeur* előtt előadta, mi hatalmazza fel arra, hogy analitikus lehessen. Ha a jelölt sikeresen át tudta adni a két *passeur*-nek mindazt, ami erre a fellépésre készítette, és erről a két *passeur* meggyőzően tanúskodni tudott az „elfogadó zsűri” előtt, a bizottság felhatalmazást adott az *A.E.* cím viselésére.

A két kinevezés között – *A.E.* és *A.M.E.* – lényegi aszimmetria, strukturális konfliktus állt fenn. Ez az aszimmetria két fajta ellentétes vágyra utalt: egyik oldalon az intézet vágya, hogy elismerje egyik tagját, másik oldalon egy feltételezett analitikus X vágya, aki felhatalmazta magát.

Elmondaná, mi idézi elő feltétlenül az ilyen erkölcsi és elméleti konfliktust?

Felhatalmaznia magát az embernek arra, hogy hagyja beszélni a tudattalan alanyt – ami az *A.E.* feladata –, azt feltételezi, hogy az ember tudja, mit jelent beszélni. A beszéd aktuusa többé nem ártatlan, amikor az alany tudomásul veszi, hogy a beszéd nem természetes folyamat: nem spontánul fakadó forrásból ered, nem ingyen adomány, amely által az alany átvehetné a beszédet a maga számára a Másiktól. A beszéd nem egyszerűen átvett szavak ismétlése, hanem a szót meg kell ragadni – ez azt jelenti, hogy a beszéd: teremtés. Csakhogy ez a teremtés nem *ex nihilo* történik, az alany alapvetően rejtélyes művelettel produkálja a beszédet, amely szerint befogadni is csak azért tudja ezt, mert ő maga ad valamit, aminek nagy ára van. Mert a beszédért árat kell fizetni. Az kerül sokba, amiről az alanyak le kellett mondania, aminek hiányával operálnia kell, még hozzá egy kivonási műveletet kell elvégeznie. Ezzel a művelettel – amit szimbolikusán kasztrációnak hívnak – az alany eljut annak (ti. a fallosznak) elvesztéséhez, amelynek hiánya szimbolikus formában visszatér hozzá, mint a beszéd jelentéséhez, mint a beszéd jelenléte. Így a beszéd azt jelenti, hogy a jelenlét csak azért van, mert van távollét. A beszéd aktusára adott igenlés így egy duplán kimondott igen: igen, van jelenlét, mert igen, van hiány. Ez az „igen igenje”, amelyre a vicc is utal, tartalma semmi kapcsolatban sem áll a szolgai módon jóváhagyó, ismételtető „igen, igen”-nel. Beszélni eszerint az „igen igen”-je szerint olyan beszéd aktusát igényli, amelynek az ára – a szimbolikus kasztráció – mindig újra megfizetendő, mivel soha nincs egyszer s mindenkorra megváltva. Ha egy ilyen beszéd a freudi „wo Es war, soll Ich werden” imperatívuszának engedelmessé válik, ez azért van, mert létezik valami lehetetlen, amit szimbolizálni kell, ami még mindig várakozik és követeli az alanytól, hogy a nem megalkotott hívására szüntelenül kreatívan válaszoljon. Emiatt a felszólítás miatt az alanyak tartozása van: bűnös, ha nem válaszol erre. Ennek a bűntudatnak, amely ugyanakkor a Lacan által említett analízistől való iszonyodással is kapcsolatban van, semmi köze sincs az ödipuszi bűntudathoz. Meg is állapíthatjuk, hogy egy analitikus stratégiája, amely csak az ödipuszi bűntudat szerint interpretál, hallgatásra kényszerít egy egészen másfajta bűntudatot, mely a Valóssal és a szimbolikus adóssággal van kapcsolatban.

*Visszatérhetnék-e még a *Passe*-hoz?*

Annak, aki a *Passe*-on keresztül megy, képesnek kell lennie arra, hogy átadja, hogyan dolgozta ki újra a pszichoanalízist. Ez annyit jelent, hogy az igen, melyet a freudi tudattalanra kimond, nem az intézményesített diszkurzus „igen igen”-je. Ezt úgy értelmezhetjük, hogy Freud

jelentői nem mint egy elfelejthetetlen tudatos tudás elemei raktározódtak el benne, hanem egy kettős bevésődés szerint rakódnak le: a tudattalan és tudatos tudás folytatolagossága nála megengedi, hogy „elfelejthesse” az elméletet, mert ezt az elméletet tudat alatt szubjektíválta.

De még messzebb kell mennünk: a teória szubjektíválása magával hozza, hogy az ember kilépjen az ismétlésből, a csupán idézésből, s az, aki a *Passe*-on megy át, abba a helyzetbe kerül, hogy tanúskodnia kell arról, hogyan hallotta meg azt, amit Freud mondott, mint számára addig nem kimondottat. Ebből a szempontból a *Passe*-ban lévő az a valaki, aki szóhoz engedi jutni a tudattalan alany interpretáló képességét. Így Freud interpretálójává válik. Ez magával hozza, hogy átadja magát a tudattalan alany irányításának, s hogy megbízzék benne.

Miért oszlatta fel Lacan a Freudi Iskolát?

Az egyetlen ok, melyet Lacan a feloszlattással kapcsolatban kiemelt, a *Passe* sikertelensége volt. Miért volt ez a kudarc olyan elkésztő Lacan és számos követője számára? Azért, mert emiatt alapjaiban rendült meg az iskola-struktúra létezésének értelme. Lacan reagálni szeretett volna Freud pesszimizmusára, aki a pszichoanalízis sorsát az I.P.A.-ra bízta. Lacan úgy gondolta, hogy Freud ekkor tudatában volt annak, hogy a pszichoanalitikus gyakorlat intézményesített formájában ki van szolgáltatva az elfojtásnak, éppen abban, ami a Valóssal kapcsolatos lényegét illeti. Inkább vállalata az elakadás kockázatát. De, teszi hozzá Lacan, Freud ebben a megoldásban látta talán az egyetlen menedéket, hogy a megrekedés ne váljék általánossá. Lacannak ez az értelmezése fényt derít arra az alapvető különbségre, melyet az egyetemi diszkurzus és a Mester diszkurzusa között tesz. Számára az elfojtás azért állhat ellen az elvetésnek (*Verwerfung*), mert az elfojtás megőriz, az elvetés azonban radikálisan kizár. S éppen ezért a pszichoanalitikai Valósnak az egyetemi diszkurzus által történő elfojtása egy megkockáztatható kalandnak tűnt számára, mivel konfliktus alakulhat ki e körül az elfojtás körül az egyetemi és az analitikus diszkurzus között. Ez az út azonban, a *Passe* kudarca miatt, már nem volt többé járható, ez utóbbi így már nem támasztotta alá a pszichoanalitikus diszkurzust, az egész teret az egyetemi diszkurzusnak engedte át. Ettől a perctől kezdve valóban fennállt a kockázat, hogy az Iskola többé nem különbözik az I.P.A.-tól. Még valami más is közrejátszott: azokat a kinevezési *módozatok*, melyeket Lacan elképzelt, már nem képviselték a fent említett konfliktus két pólusát, s azon az úton haladtak, hogy egész egyszerűen hierarchikus jelentésük legyen.

Mik voltak a feloszlátás azonnali következményei?

Ami a feloszlátást követte, az példa nélküli volt. A magára maradt egyetemi diszkurzus a szemünk előtt változott át az inkvizitor diszkurzusává. Nem jellemző-e, hogy ugyanúgy, ahogy Lacan 1964-ben való kiközösítésekor történt, amikor is Lacant mint eretneket vagy deviánst bélyegezték meg, 1980-ban egy analitikus csoport új inkvizitorként lépett fel: egyfajta bíróságot állított fel, melyet ők maguk „Delenda csoport”-nak neveztek, s melynek az volt a feladata, hogy jónéhány Lacan-tanítványt kiátkozzon? Van valami Lacan tanításában, ami nem tudja nem felébreszteni az inkvizitort. Abból a nézőpontból, ahonnan megszólalok, már teljesen mindegy, hogy ez az inkvizitor az I.P.A. vagy a Delenda bírósága-e, az első a freudi ortodoxia nevében minősít eretneknek, a második pedig a lacani ortodoxia nevében: bármennyire lehetetlennek látszik is egy ilyen ismétlődés bekövetkezése, ami miatt mégis beteljesül, az az, hogy a kiindulópontja egy trauma.

Éppen ez a trauma, melyet Lacan a Valós és a tudattalan alany kidolgozásával szimbolizálva tett átadhatóvá az analitikusok számára.

Ami pedig Lacant illeti, vajon nem éppen ebben a traumában kell az általa kiváltott gyűlölet igazi okát keresni, semmint bármilyen más előtérbe helyezett okban? Az inkvizitor személyiségének egyes vonásai: zsarnoki természete, fékezhetetlen hatalomvágya, a követőitől

megkívánt alárendeltség, mindezek vajon nem kényelmes alibik-e számára, hogy ne ismerje be gyűlöletének igazi okát?

Miért tulajdonított ilyen fontosságot Lacannak ebben a beszélgetésben, mely a pszichoanalízis mai helyzetét akarta megvilágítani?

Több mint harminc éve úgy adódott, hogy a pszichoanalitikus társaságok mind sorozatosan a Lacan személye körüli elszakadás, alapítás és feloszlás nyomán jöttek létre: 1953-ban a Société Française de Psychanalyse és az Association Freudienne de Paris szétválása; 1969-ben az „École freudienne de Paris”-tól különvált a „Quatrième Groupe” (Negyedik Csoport); 1980-ban Lacan feloszlatta a „Párizsi Freudi Iskolá”-t. Az Iskola szétrobbanása körülbelül tíz csoport megalakulására adott alkalmat, s ezekről Elisabeth Roudinesco mind beszámol.

A pszichoanalízis jövőjét illetően káros-e az új csoportok felbukkanása?

Ezek az új csoportok egy széttagolt közösséget alkotnak, amely nem ismeri saját magát. Ha ez a közösség él a lehetőséggel, hogy az alapjául szolgáló heterogenitást kidolgozza, akkor megmutathatja, hogy a pszichoanalitikusok csoportosulása nem vezet szükségszerűen dogmatikus homogenitáshoz. Fontos lenne, hogy ez a kísérlet, mely már folyamatban van, célhoz érjen, hogy helyet adjon azoknak, akik nem adminisztrálni, hanem újraalkotni akarják a pszichoanalízist.

Füzzesséry Éva fordítása